

HAREZMŞAH - KIPÇAK MÜNASEBETLERİ VE HAREZMŞAH ORDUSUNDA KIPÇAK UNSURLAR *

*Erol KELEŞ***

Öz: Kıpçak boylarının XI. asırdan itibaren değişik vesilelerle Harezm bögesine doğru yayılmaları dördüncü kuşak Harezmşah hanedanlığıyla aralarındaki münasebetleri kaçınılmaz hale getirmiştir. Her iki tarafın çıkarına uygun düşen bu süreç, bir yandan Kıpçak boylarının büyük hayvan sürüleri için yaylak ve kışlak gereksinimini karşılarken, diğer yandan Harezmşah ordusunun asker ihtiyacını gidermiş oluyordu. Özellikle Sultan Tekiş döneminde beyleriyle birlikte kalabalık bir Kıpçak zümresinin Harezmşah hizmetine girmesiyle ilişkiler, farklı bir boyut kazandı. Zira Tekiş'in Kıpçak beyinin kızı Terken Hatunla yaptığı izdivaç, Kıpçak unsurlarının devletin askeri ve idari teşkilatına hızlı bir şekilde hâkim olmalarının önünü açtı. Sultan Tekiş'in ölümünden sonra had safhaya ulaşan bu hâkimiyet, Terken Hatun'a büyük bir kudret kazandırmıştı. Valide Sultan'ın desteğini arkalarına alan bu Kıpçak hegemonyası ise devlet otoritesini hiçe sayacak kadar ileri gidebiliyordu. Dolayısıyla bu keyfi davranışlar, devleti bir felaketin eşiğine getirmekte gecikmemiş; Moğolların işgal hareketini hızlandırmıştı.

Celaleddin Harezmşah'ın, devleti İran ve Azerbaycan'da yeniden canlandırma teşebbüsleri, Harezmşahlarla Kıpçakların yolunu bir kez daha kesiştirdi. Celaleddin'in gücüne güç katan Kıpçaklar, onun ölümüyle başıboş hareket etmeye başladılar. Sonuçta Selçuklu ve Eyyubiler tarafından değerlendirilmeye çalışılan bu muharip güç, Anadolu'da ve yakın çevresinde günümüze kadar devam edecek kültürel tesirler bıraktılar.

Anahtar kelimeler: Kıpçak, Kanglı, Harezmşah, Terken Hatun, Gayır Han.

Khawarzmshah - Qipchak Relations and the Qipchak Factor in the Formation of the Khawarzmshah Army

Abstract: The spreading of Qipchak tribes from the 11th century onwards towards Khawarzm region marked the beginning of their relation with the fourth generation Khawarzmshah dynasty. This encounter was to the benefit of both sides, as, on the one hand, met the needs of the Qipchak tribes for large livestock herds and wintering while on the other hand, the army of Khawarzmshah fulfilled their need for soldiers. Especially during the Sultan Tekiş period, the relation gained a different momentum when a big Qipchak clan with their beg entered into the Khawarzmshah service. Tekiş's marriage to Turkan Khatun, the

* Makalenin Geliş Tarihi: 17.07.2020 - 14.04.2021

** Dr., Araştırmacı, Milli Eğitim Bakanlığı, Malatya, Türkiye. erlks44@hotmail.com, ORCID: 0000 0002 1717 212X

daughter of the Qipchak beg, paved the way for the Qipchak agents to quickly dominate the state's military and administrative organization. After the death of Sultan Tekiş, this domination reached its highest level and gave Turkan Khatun increased power. This Qipchak hegemony, with the support of the Valide Sultan, went so far as to ignore the state authority. It was not too late before, these arbitrary behavior caused a disaster precipitating the Mongolian occupation.

Jalaluddin Khawarzmshah's attempts to revitalize the state in Iran and Azerbaijan once again crossed the path of Khawarzmshahs and Qipchaks. Qipchaks strengthened the power of Jalaluddin however, they started independently upon his death. As a result, this combat power, that was utilized by the Seljuks and Ayyubis, left a lasting cultural heritage still observed in Anatolia.

Keywords: Qipchak, Qanlı, Khawarzmshah, Turkan Khatun, Gayır Khan.

Giriş

Adına ilk kez Uygur İl-Etmiş Bilge Kağan'ın kitabesinde rastlanan (Rasonyi, 1996, s. 137; Golden, 2012, s. 281; Taşağıl, 2002, s. 99) ve Türk oldukları konusunda ilim dünyasının hem fikir olduğu Kıpçakların (Kafesoğlu, 2015, s. 180)¹ X. asrın sonlarına doğru Kıtay ya da Hitay baskısı sonucunda Türkistan'ın batısına geldikleri anlaşılmaktadır (Urfalı Mateos, 2000, s. 91; Usta, 2002, ss. 897-903) Tarih boyunca pek çok Türk topluluğunun doğudan batıya göç ettiği ve *Kavimler Kapısı* ya da *Türk Kapısı* (Hududü'i-Âlem, 2008, s. 56; İbn Fazlan, 1995, s. 33) adı verilen güzergâhı takip eden Kıpçak boyları, evvela Batı Sibiryaya ve Yedisu Bölgesi'ne hükmeden Kimek Federasyonu içerisinde yer aldılar (Klyashtorny, 2005, ss. 242-245)². Zamanla federasyon içerisinde siyasi gücü ele geçiren Kıpçaklar, güneye ve batıya doğru yayılmaya başladılar (Hududü'l-Âlem, 2008, ss. 54-56; Kıldıroğlu, 2013, ss. 59-73) Bilhassa güneyde Seyhun ve Aral Gölü çevresinde görülmeye başlayan Kıpçak boyları, XI. yüzyılın sonlarında Mangışlak Yarımadası'na yerleşmeye dahi başlamışlardı (Ahincanov, 2014, ss. 177-180)³.

¹ Çin kaynaklarının Ting-lingler, Göktürklerin Sir-tarduş diye adlandırdıkları bu Türk topluluğu, Asya kıtasının batısına geldiğinde Ruslar tarafından Polovets, Avrupalılar tarafından Koman/Kuman, İslam kaynaklarında ise daha çok Kıpçak/Kıpçak ismiyle tanımlanmıştır (Golden, 2012, s.281; Kumekov, 2013, ss. 44-46).

² Esasında Kimek siyasi teşekkülü de farklı zamanlarda Türkistan'dan gelmiş çok sayıda Türk kabilesinin bir bileşenydi (Şeşen, 2001, ss. 73-78).

³ 1030 yıllardan itibaren İrtiş'ten İdil Nehri'ne kadar uzanan sahada artık bir Kıpçak hâkimiyeti kendisini hissettirmeye başladı. Öyle ki daha evvel adı "Oğuz bozkırı" anlamına gelen "Mefazat el-Guziyye" bölgesi, bilhassa Müslüman coğrafyacılar tarafından "Deşt-i Kıpçak" olarak tesmiye edilmeye başlanacaktır (Müstevfi Kazvini, 1919, s. 251; Ebu'l-Gazi, s. 32; Kumekov, 2002, s. 776).

Son dönemlerini yaşayan Oğuz Yabgu Devleti'ni ortadan kaldırıp ticaretin merkezi Harezm'e kadar sokulan Kıpçak boyları, Anuştingin oğullarıyla münasebetler içerisine girdiler. Başlangıçta Selçuklu adına bölgenin müdafasını üstlenen Anuştingin oğulları, Kıpçak boylarının muharip gücünden faydalanma ihtiyacı hissettiler. Beylerini önemli idari ve askeri görevlere getirmek suretiyle büyük Kıpçak boylarını ordusunda istihdam eden Harezşahlar, Asya'nın en güçlü devleti haline geldiler. Ama aynı zamanda bu askeri güç, devlet içerisinde bazı çevrelerin ihtiraslarının kurbanı haline dönüştü ki bu da felaketlerin habercisi oldu.

Kıpçak Boylarının Harezm'e Yayılması

Tarihi süreçte Aral çevresi, Seyhun'un güney tarafları ve Harezm'i içerisine alan Güney Kazakistan bölgesi, kuzeydeki bozkırın hayvan sürülerine sahip topluluklarıyla yerleşik çiftçi ve tüccarları arasında münasebetlerin yoğunlaştığı bir yer olagelmıştır. Bu bağlamda büyük hayvan sürülerine sahip Kıpçak boyları gerek bunları pazarlamak ve gerekse sürülerine yeni otlak alanları bulabilmek maksadıyla bu taraflara gelmeye başlamışlardı (Ahincanov, 2014, s. 197). Mervezi, bölgedeki Kimek boylarının çok sayıda büyük ve küçükbaş hayvan sürüleri beslediklerini ve aşırı kar yağışlarından dolayı sürüleriyle daha güneydeki Oğuz yurtlarına göç ettiklerini belirtir (Hudûdü'l- Âlem, 2008, s. 54). Aynı zamanda tuz karşılığında samur kürkleri pazarlayan Kimeklerin bölgeyle münasebetleri oldukça yoğundu (İbn Fazlan, 1995, ss. 104-105; Zekeriya el-Kazvini, 1373, s. 673).

Bu durum X. asrın başlarından beri bölgede varlığını devam ettiren Oğuz Yabgu siyasi teşekkülü açısından sonun başlangıcı oldu. Zira bu devlet, malum asrın ilk yıllarından itibaren bölgede siyasi hâkimiyet kurmuştu ancak sürekli değişen dengelerin ortasında varlığını devam ettirme endişesi içerisindeydi (Agacanov, 2004, ss. 183-228). Kıpçakların bu coğrafyada görünmeye başladıkları dönemde ise Oğuz Yabguluğu, boy beylerinin aralarındaki kısır çekişmeleriyle büyük bir zafiyet gösteriyordu. Ayrıca her geçen gün güçlenen Selçukluların da Oğuz Yabgu Devleti üzerinde ağır bir tazyiki vardı. Dolayısıyla bu iç ve dış meselelerle boğuşan Oğuz Yabguluğu, kısa süre içerisinde Kıpçak darbeleri karşısında dağılarak tarih sahnesinden çekildi (Agacanov, 2004, ss. 228-234). Bu arada Oğuz boylarının bir kısmı, batıya göç ederken eski yurtlarında kalanlar ise Kıpçak hâkimiyeti altına girdi. Böylece Kıpçaklar, Harezm bölgesi hudutlarına kadar hâkimiyet sahalarını genişleterek Harezşahlarla komşu oldular (Golden, 1985, ss. 217-227).

Ceyhun Nehri'nin Aral Gölü'ne döküldüğü delta ovası ile bu nehrin her iki yakasını ihtiva eden Harezm, verimli topraklarının yanı sıra Çin'i ve Moğolistan'ı Doğu Avrupa düzlüklerine bağlayan tarihi İpek Yolu'nun üzerinde

bulunmasıyla stratejik önem arz etmekteydi. Mukaddesi, su kaynakları bol olan Harezm'in balık ve koyun sürüleriyle Oğuzların ve Türklerin gıda deposu olduğunu kaydetmektedir⁴. Bu sebeple çok sayıda toplumun dikkatini celbettiği gibi aynı zamanda da âlimlerin, şeyhlerin ve hükümdarların barınağı haline gelmişti (Cüveyni I, 1998, s. 46). Ceyhun Nehri, Harezm'in sadece su kaynağı değildi; aynı zamanda doğal bir kale gibi onun müdafasını da kolaylaştırabiliyordu. Şüphesiz bölgenin bu vasıfları, yönetenler tarafından daima siyasi bir koz olarak değerlendirilmiştir. Bağlı oldukları devlet tarafından yönetici atandıktan bir süre sonra hanedanlığa dönüşmüşlerdir (Taneri, 1977, s. 10). Çalışmanın konusunu teşkil eden Harezmşahların dördüncü hanedanlığının siyasi hayatı da benzer bir seyir izlemiştir. Dolayısıyla Harezmşahlarla Kıpçaklar arasındaki ilişkileri daha iyi anlayabilmek için bu hanedanlığın ortaya çıkışı ve soyu hakkında malumat vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Anuştigin Oğullarının Soyunda Kıpçaklık

Dönemin önemli kaynakları tarafından Türk oldukları kesin bir dille belirtilen Harezmşahların hangi Türk topluluğundan ya da boyundan geldiğine dair tartışmalar devam etmektedir. Harezmşah hanedanlığı, Selçuklu devlet adamlarından Bilge Bey tarafından Garcistan'dan satın alınan Anuştigin adlı bir gulamdan gelmektedir (Cüveyni II, 1998, s. 249; Müstevfi Kazvini, 1944, s. 480). Bu sebeple kaynaklarda Garçalı Anuştigin anlamında *Anuştigin Garcai* şekliyle bahsedilmektedir (Barthold, 2017, s. 339). Reşidüddin'in Anuştigin'i Oğuzların Beğdili/Beydili boyuna mensup gösteren kaydı, diğer kaynaklar tarafından teyit edilmediği gibi bu kaydı güçlendirecek herhangi bir ipucu da tespit edilememiştir (Kafesoğlu, 2000, s. 39; Taneri, 1977, ss. 10-11). Buna karşın Cüzcani'nin, Anuştigin'in oğlu ve hanedanlığın kurucusu Kudbuddin Muhammed Aybek'in maiyetiyle birlikte Harezm ve Cend taraflarına gittiği ve bu bozkırlarda yurt tutmuş Kıpçak ve Kanglıların Harezmşahlar sayesinde buralarda uzun bir süre yaşadıkları yönündeki ifadeleri, ilim dünyası tarafından daha tutarlı olarak kabul edilmiş gibi görünmektedir (Cüzcani, 2015, ss. 116-118). Bilhassa Cüzcani'nin Kudbuddin Muhammed'in oğlu Tacüddin Muhammed'in küçük oğlunun isteği üzerine kendi boyu olan Kıpçaklar ile Kanglıların yaşadığı yerlerin yönetimini verdiği kaydı, oldukça itibar görmüştür (Cüzcani, 2015, s. 118).

Cüzcani'nin yukarıdaki kaydından hareketle Z. Velidi Togan, bunun kuvvetle muhtemel olduğunu kabul etmektedir. Nitekim Anuştigin'in oğullarının hüküm

⁴ Harezm hakkında geniş bilgi için bk. (Ebu'l-Fida, 2017, ss. 367-369; Mukaddesi, 2015, ss. 290 vd; İbn Havkal, 2014, ss. 360 vd; Strange, 2015, ss. 538-554, Özyayın, 1997, ss. 217-220).

sürdüğü saha; Kanglı, Yemek, Yugur gibi Kıpçaklara mensup toplulukların yurt tuttuğu bir coğrafya idi (Barthold, 2017, s. 177). Ayrıca Togan, Anuştingin'in lakabının *Garcai* diye yanlış tercüme edildiğini, aslında *Gurçe* okunması gerektiğini ve bunun da *Gur* ya da *Ugur* olduğunu belirterek bu dönemde Yugur adının Kıpçaklara mensup olduğunu ve Yuguroğulları diye anıldıklarını ifade etmektedir (Togan, 1987, ss. 147-149). Bu bağlamda Uygur Türk Kağanlığı'nın 840'larda yıkılışıyla birlikte Uygurların, tarihi Türk yurdu Orhon'dan çevreye dağıldığı bilinmektedir. Bunların bir kısmının daha batıya göç ederek Aral Gölü çevresine yerleştiği, dönemin kaynakları tarafından kaydedilmiştir. Nitekim Mesudi, Ceyhun nehrinin yukarı taraflarında Kimak Bigur (Yigur) Devleti'nin hüküm sürdüğünü söyleyerek bunu teyit etmektedir (Mesudi, 2011, ss. 82-83). Yukarıda bahsedildiği üzere XI. asrın başlarında bölgede bir Kimak-Kıpçak Federasyonu vardı. Yigur ya da Uygurların bu birliğin içerisinde yer aldıklarını tahmin etmek zor görünmemektedir. Bütün bunlar, Harezşahların menşeinin Kıpçak boyları arasından çıktığı görüşünü pekiştirmektedir (Ahincanov, 2014, s. 201).

Harezşah Devleti'nin Kuruluşu ve Kıpçak Boylarıyla Münasebetler

Selçuklu Sultanı Sencer tarafından 1097 yılında "Harezşah" ünvanı verilerek Harezm'e vali olarak atanan Anuştingin oğlu Kudbuddin Muhammed (1097-1128), dördüncü kuşak Harezşahlar hanedanlığının kurucusu olarak kabul edilmektedir (Cüveyni, 1998, ss. 249-250; Hamdullah Müstevfi, 1944, s. 481). Sultan Sencer'in bu sayede esasında ülkesini kuzeyden gelebilecek Kıpçak saldırılarına karşı muhafaza etme arzusunda olduğu söylenebilir. Çünkü bu dönemde Kıpçak federasyonu gücünün zirvesine erişmiş, kuzeyden ve doğudan Harezm bölgesini tehdit eder hale gelmişti. Bu anlamda Kudbuddin Muhammed'in Harezm valisi olarak üstlenmiş olduğu vazifeyi 30 yıllık yöneticiliği sırasında başarılı bir şekilde yürüttüğü belirtilmektedir (Taneri, 1977, s. 11). Kudbuddin kâh kendi kuvvetleriyle kâh Sultan Sencer'in yardımlarıyla Kıpçakları püskürtmeyi başarmıştır. Cüzcani, Kudbuddin'in kuzeydeki Saksın kâfirlerine karşı çetin mücadeleler verdiğini kaydeder ki bunların Kıpçak federasyonuna bağlı Kıpçak boyları olduğu kuvvetle muhtemel görünmektedir (Cüzcani, 2015, ss. 117). Onun bu müdafaya dayalı siyaseti şüphesiz, Kıpçakların gücünün yanında Harezşah hanedanlığının henüz mütevazı bir kudrete sahip oluşuyla ilgili olmalıdır.

Babasının ölümüyle Harezşah olan Atsız'ın dönemi (1128-1156), gerek metbuları bulunan Selçuklularla münasebetlerin ve gerekse Kıpçak siyaseti konusunda önemli kırılmaların yaşandığı bir zaman olarak karşımıza çıkmaktadır (Usta, 2002, s. 897). Sultan Sencer tarafından Harezşahlık verilen Atsız (Ravendi I, 1999, s. 165; Reşidüddin, 2014, s. 340), evvela Kıpçakları güç

durumda bırakabilmek için hâkim oldukları önemli yerleri ele geçirmek üzere harekete geçti. Kıpçaklar açısından önemli kışlak vazifesi gören Cend'e ve Mangışlak'a büyük bir sefer başlattı (Cüzcani, 2015, s. 120). 1133 yılına kadar sürecek olan bu sefer neticesinde hedefine ulaşan Atsız, Kıpçakları güneyden uzaklaştırdığı gibi onları ikiye ayırmayı da başardı. Ancak bu seferi, Sencer ile olan ilişkileri kopma derecesine getirmişti. Sencer, müsaadesi olmadan düzenlenen bu seferi bir itaatsizlik olarak düşünerek 1138'de Atsız'a ağır bir darbe indirdi (Cüveyni II, 1998, s. 251; Barthold, 2017, s. 341). Ancak, onun tekrar Harezmi tahtına geçmesine müsaade etmesine bakılırsa aslında Selçuklu Sultanı'nın böylesine kabiliyetli birinden vazgeçmek istemediği sonucuna varılabilir⁵. Diğer taraftan Atsız da bu davranışlarıyla bağımsız olmanın ilk sinyallerini vermişti. Ancak Atsız'ın esas Selçuklu'dan kopmak için açıktan faaliyetlere girişmesi, Katvan bozgunundan hemen sonra başlayacaktır. Çünkü bozgun haberinin gelişiyile birlikte Atsız, Horasan coğrafyasını ele geçirmek üzere harekete geçmiştir (Kafesoğlu, 2000, ss. 54-65; Taneri, 1977, ss. 11-12). Cüzcani, Atsız'ın Sencer'in devletinin sona ermesiyle Harezmi, Türkistan ve Cend ülkelerinin padişahı olduğunu kaydetmektedir (Cüzcani, 2015, s. 120).

Atsız yukarıdaki seferi sonucunda Kıpçaklara vurduğu darbeyle onları birbirinden koparmayı başarmıştı. Buna göre Kıpçaklardan bir kesim, Kazakistan'ın batısına ve Ural Dağları'nın batısına çekilirken diğerleri Sıgnak bölgesinde kaldı. Kıpçakların Müslüman olmayışı, Harezmişahlara önlerinde cihad yapmak için bir sahayı da bahşediyordu. Bu fırsatı değerlendirmek istediği anlaşılan Atsız, 1152'de bu Sıgnak ve çevresinde bulunan Kıpçaklar üzerine bir sefer düzenledi (Barthold, 2017, s. 344). Bu vesileyle pek çok Kıpçak boyunu hâkimiyeti altına aldığı gibi oğlu İl-Arslan'a da güçlü bir devlet bırakmıştı.

İl-Arslan (1156-1172) tahta geçtikten kısa bir süre sonra Sultan Sencer, hayatını kaybetti. Onun ölümüyle başlayan siyasi karışıklıklar, zaten Selçuklulara şeklen bağlı olan Harezmişah Hanedanlığı'na hukuken de bağımsız olma fırsatını verdi. Ancak, Harezmişahların siyasi şartların hızlı şekilde değiştiği bir coğrafyada yeni kazanmış oldukları bağımsızlıklarını sürdürebilmeleri için bölgedeki dengeleri iyi okumaları gerekmektedir. Nitekim 1141'de Katvan Savaşı'nda Selçuklulara vurdukları ağır darbeyle iyice güçlenen Karahıtaylar, hâkimiyetlerini Türkistan'da hissettirmeye başlamışlardı. Dahası Harezmişahların yanbaşındaki Kıpçaklarla da işbirliğine giren Karahıtaylar, Harezmişahları kısıpaca almanın peşindeydiler. Böyle bir siyasi ortamda hayatta

⁵ Cüzcani, Atsız'ın bu seferlerden ve ahidnameler yaptıktan sonra Sultan Sencer'in hizmetine girdiğini söyler ki bu durum, aralarında daha önce bir meselenin yaşanmış olduğunu gösterir (Cüzcani, 2015, s. 120).

kalabilmelerinin ancak güçlü bir orduyla başarılacağını bilen Harezşahlar, Kıpçakların üstün askeri kabiliyetlerinden faydalanma yoluna gittiler. Bunu yapabilirlerse hem Karahıtay tehlikesinden korunacaklar hem de her defasında kuzey sınırlarına saldıran Kıpçak boylarını hâkimiyetleri altına almış olacaklardı.

Harezşahlar, Kıpçak boyları üzerinde hâkimiyet kurmak için farklı yol ve vasıtalar kullandılar. Kimilerine büyük hayvan sürülerinin ihtiyacı olan yaylak ve meraları bahşederek barışçı yolla yaklaştılar. Hemen akabinde İslam'ı telkin ederek, kâfir Karahıtaylara karşı güçlü bir müttefik elde ettiler. Dahası boy beylerine önemli devlet görevleri ve yüksek askeri mevkiler vererek bu vesileyle büyük boyları kendi ordularında istihdam edip, ülkelerinde iskân ettiler. Ama diğer taraftan karşı koyan gruplar üzerine de askeri seferler düzenlemekten de geri durmadılar (Ahincanov, 2014, ss. 202-203). Bu bağlamda İl-Arslan döneminde bir Kıpçak seferine kaynaklarda rastlamak, mümkün olmamıştır. Ancak o daha çok, Kıpçak ileri gelenleriyle müttefik kalmaya ve böylece ülke hudutlarını saldırılardan muhafaza etmeye özen göstermiştir (Cüzcani, 2015, s. 121). Bu sayede takip ettiği itidale dayalı politikası sebebiyle oğlu Muhammed Tekiş/Tekeş'e uygun bir siyasi ortamı miras bırakmış oldu (Kafesoğlu, 2000, s. 83).

Çetin taht mücadelelerinden (Cüveyni II, 1998, ss. 258-277) Hamdullah Müstevfi, 1944, ss. 486-487) sıyrılarak 1172'de Harezşah tahtına geçen Muhammed Tekiş (1172-1200) zamanı sınırların hızla genişlediği, buna binaen devletin kudretinin geniş sahalara yayıldığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır (Cüzcani, 2015, s. 122). Bilhassa Kıpçaklarla olan münasebetlerin yoğunlaştığı bu dönem, başarılı bir siyaset sayesinde Kıpçak boyları üzerinde hâkimiyetin tesis edildiği bir dönemdir. Yukarıda bahsedildiği üzere Karahıtaylar, Sirderya'nın kuzey taraflarında yurt tutmuş kâfir Kıpçak boylarıyla sürekli bir etkileşim içerisinde Harezşah taraflarına yağma hareketlerinde bulunuyorlardı. Ülkesinin kuzeyinde ve doğusunda meydana gelen olayların ehemmiyetinin farkında olan Sultan Tekiş, bu manada Cend şehrinin stratejik olarak mutlaka elde tutulması gerektiğini düşünüyordu. Şüphesiz hükümdar olmadan evvel buranın valiliğini yapmış olmasının bunda etkisi büyüktü. Cend şehri, ticaret yollarının kavşağında ve iktisadi bir öneme haiz olduğu gibi ülkenin kuzey ve doğu taraflarından gelebilecek taaruzlara karşı da muhkem bir kale vazifesi üstlenmişti (Kafesoğlu, 2000, ss. 92-95).

Sultan Tekiş, ülkesi için esas tehditin kuzeyden ve doğudan gelebileceğine o kadar emindi ki taht mücadelesini sürdüren kardeşi Sultanşah'ın Horasan taraflarındaki faaliyetlerinden haberdar olduğu halde bile bu siyasetinden taviz vermemiştir. Tekiş'in bu kararlı tutumu ve başarılı seferleri neticesinde

sınırlarını doğuda genişletmesi, itibarını Kıpçaklar arasında da artırdı. Sultan Tekiş'in dönemin Gur hükümdarına 1181 yılının farklı aylarında gönderdiği mektuplarda, Kıpçaklarla olan münasebetleri hakkında önemli malumatlar bulunmaktadır. Bir mektubunda Sultan Tekiş, kâfirler arasında İslam'ı yaymak maksadıyla Kıpçak memleketlerine bir sefer düzenleyeceğini söylerken diğerinde, Kıpçak Uran kabilesi reisi Alp Kara'nın büyük bir kuvvetle kışlamak üzere Cend hududuna gelerek kendisine itaat ettiğini ve hizmete hazır olduğunu anlatmaktadır. Ayrıca Kıpçak reisi, oğlu Kıran/İkran'ı Yugur oğullarıyla birlikte Harezm ülkesine göndermişti (Barthold, 2017, ss. 355-356). Sultan'ın buyruğuyla gelen misafirler, ağırlandıkları gibi kendilerine hilatlar giydirilip, teşrifler bahşedilmiştir (Ahincanov, 2014, s. 214). Bu durum, Harezmşahların Atsız döneminden itibaren Kıpçaklara ait önemli kışlak ve yaylak bölgelerini ele geçirerek aslında onları zor durumda bırakmalarıyla ilgiliydi.

Sultan Tekiş, Kıpçaklardan gelen bu kuvveti oğlu Hayreddin Melikşah komutasında büyük bir orduyla Karahıtaylar üzerine gönderdi. Bu ordu, 1182'de Karahıtaylara ağır darbeler vurarak Talas'a kadar olan yörelerde Harezmşah hâkimiyetini tesis etmeyi başardı. Böylece 1181 yılında Kıpçakların Harezmşah hizmetine girmeleri olayı önemli bir milat oldu. Harezmşahlar, ihtiyaçları olan askeri gücü bozkırın en savaşçı toplumu olan Kıpçaklardan tedarik etme fırsatını elde ettiler. Bu güçlü ordu sayesinde nasıl ki Sultan Tekiş zaferden zafere koşmuş ise Kıpçak boyları da ihtiyaçları olan kışlak sahalarına kavuştular (Kafesoğlu, 2000, s. 94). Sultan Tekiş, bu ilişkileri daha sağlam bir zemine oturtmak maksadıyla Yugur oğullarının reisi Kıran Han'ın kızıyla evlenerek var olan ittifakı kan bağıyla daha da pekiştirdi (Cüzcani, 2015, s. 122; Golden, 2012, s. 239). Sözü edilen Kıran Han'ın kızı ise ileride adından sıkça bahsettiren Terken Hatun'dan başkası değildi. Öte yandan Kıran Han, 1182'deki başarılı Karahıtay seferinin ardından Müslüman oldu. Sultan Tekiş tarafından Yugur oğullarının başında Cend şehrine iskân edildi (Ahincanov, 2014, s. 216).

Bu şekilde Kıpçak uruğlarının belli bir kısmı, hâkimiyet altına alınmışsa da özellikle Müslüman olmayanlar üzerinde henüz kalıcı bir denetim sağlandığı söylenemezdi. Zira Sultan Tekiş'in son dönemlerinde ülkenin batı taraflarıyla ilgilenmesi üzerine sözü geçen Kıpçak boyları, tekrar Seyhun çevresine yağma hareketlerine giriştiler. Büyük bir orduyla Katır/Kadır Buku Han liderliğindeki bu Kıpçaklar üzerine yürüyen Tekiş, çekilen Kıpçak kuvvetlerini takibe koyuldu. Ancak Harezmşah ordusunda bulunan Kıpçak boyu Uranlar, soydaşlarıyla savaşmak istemedikleri gibi Katır Buku Han ile de anlaştilar. İki ordu, Mayıs 1195'te karşılaştığında Harezmşah ordusunun ağırlıklarını yağmalamaya başladılar. Neticede Sultan Tekiş, ağır bir yenilgi aldığı gibi perişan bir şekilde de Harezm'e dönebildi (Cüveyni II, 1998, s. 270).

Bu yenilgiden iki yıl sonra Kıpçaklar arasında ayrılıklar ortaya çıktı. Alp Derek, amcası Katır Buku Han'a karşı Harezşahlardan yardım istedi. Bu fırsatı değerlendiren Tekiş, oğlu Kutbuddin Muhammed'i büyük bir orduyla Alp Derek'e yardıma gönderdi. Kısa sürede bozguna uğrayan Kıpçak kuvvetleri dağılırken Katır Buku Han, derdest edilip Harezşah'a getirildi (1198). Alp Derek vasıtasıyla asi Kıpçak kabileleri, kısa süreli de olsa itaat altına alınmış oldu (Cüveyni II, 1998, s. 273). Ancak Alp Derek'in başına buyruk hareket etmesi ve buyruğu altına giren Kıpçakların Harezşah sınırlarını yeniden yağmalaması üzerine esaret altındaki amcası Katır Buku Han, bir kuvvetle yeğeni üzerine gönderildi (Cüveyni II, 1998, s. 274; Hamdullah Müstevfi, 1944, s. 489). Sonuçta Kıpçak liderleri arasındaki bu didişmeler, Sultan Tekiş tarafından siyasi bir koz olarak sürekli kullanıldı (Kafesoğlu, 2000, ss. 129-130; Ahincanov, 2014, ss. 218).

Esasen Sultan Tekiş döneminde Kıpçaklarla 1181'de başlayan malum dostane münasebetler, zaman zaman ortaya çıkan meseleler dışında devam etmiştir. Bu süreçte çok sayıda Kıpçak boyu, Harezşah ordusu içerisinde istihdam edildiği gibi aynı zamanda ülkenin belirli bölgelerine iskân edilmiştir. Dolayısıyla Sultan Tekiş, 4 Temmuz 1200 tarihinde vefat ettiğinde oğlu Kudbuddin Muhammed'e Irak'tan Talas sınırlarına kadar uzanan geniş coğrafyada muktedir bir devletin yanında güçlü bir ordu da miras bırakmıştı (Kafesoğlu, 2000, s. 146).

XIII. yüzyılın başında Kudbuddin Muhammed (1200-1220), tahta geçtiğinde Harezşahlar Devleti en kudretli dönemini yaşamaktaydı (Cüveyni II, 1998, s. 286; Cüzcani, 2015, ss. 131-134). Sözü edilen yüzyılın başından itibaren Karahıtaylar hariç bölgede rakipleriyle yaptığı mücadelelerini kazanmayı başarmıştı⁶. 1210'da hükümdarın Karahıtay seferi (Cüveyni II, 1998, s. 297) sebebiyle Harezşah dışında bulunmasından faydalanan ve aralarında kuvvetle muhtemel Katır/Kadır Buku Han'ın buyruğundakilerin de bulunduğu kalabalık bir Kıpçak grubu Cend ve çevresini tahrip etmişlerdir (Barthold, 2017, s. 344). Yukarıda bahsi geçen Sultan Tekiş'in son dönemlerindeki Kıpçak beyleri arasında ortaya çıkan amca-yeğen mücadelesinde amcası Katır Buku Han'ı alt ettiği anlaşılan Alp Derek, bu dönemde Kıpçakların başına getirildi. Akabinde Müslüman olan Alp Derek, daha önce kullandığı İnal/İnalçık ünvanı yerine kendisine verilen güçlü kuvvetli anlamında Gayır Han ünvanını kullanmaya başladı (Ahincanov, 2014, s. 222).

⁶ Kudbuddin Muhammed, kendisini Selçuklu'nun varisi olduğu düşüncesiyle, "İskender i Sani" olarak ilan etmiş ve artık hedefinde Türkistan'ın kudretli tüm hükümdarları gibi Çin ülkesi vardı (Cüzcani, 2015, s. 136; Cüveyni II, 1998, s. 297).

Muhammed Harezms̄ah, Alp Derek'i her ne kadar Kıpçakların reisi yapıp taltif etmişse de ona güvenmediği belliydi. Çünkü Alp Derek'in iki oğlu, Sultan'ın nezdinde Harezms̄ah'de rehin tutulmaktaydı (Ahincanov, 2015, s. 223). Peki, neden Muhammed Harezms̄ah güvenmediği birini böylesine önemli bir mevkiye getirmişti? Şüphesiz bunun tek bir izahı vardı. O da validesi Terken Hatun'un inanılmaz nüfuzuydu. Cüzcani, Terken Hatun'un büyük kuvvet ve hamiyet sahibi olduğunu, bu sebeple kendisine *Hüdavend-i Cihan* ünvanı ile hitap edildiğini belirtmektedir (Cüzcani, 2015, s. 122; Nesevi, 1934, s. 34). Olaylar, Harezms̄ah Muhammed'i haklı çıkardı. Nitekim Cüzcani'nin kaydına göre 1218'de Sultan, Yemek kabilesi reisi Kadir Han Türkistani'nin yani Gayır Han'ın üzerine bir sefer düzenlemiştir (Cüzcani, 2015, s. 134). Bütün bunlara rağmen seferden kısa süre sonra Gayır Han'ın Otrar valisi olduğu görülür ki bu da Terken Hatun'un yönetimde ne kadar etkili olduğunun en açık emaresidir (Nesevi, 1934, s. 29; Cüzcani, 2015, s. 136; Cüveyni I, 1998, s. 118).

Alp Derek/Gayır Han'ın amcasının kızı olduğu anlaşılan Terken, bu gücünü ordudaki soydaşları Kıpçaklardan alıyordu. Zira Terken, Kaşgarlı'nın Kıpçak boyu olarak kabul ettiği Yamak/Yemek Türklerinin Bayaut/Bayat boyuna mensuptu (Nesevi, 1934, s. 34). Hatta Cüzcani, Terken Hatun'un Kıpçak Hanı'nın soyundan geldiğini belirtir ki (Cüzcani, 2015, s. 139), yukarıda Yugur oğullarının reisi Kıran'ın kızı olduğundan bahsedilmişti.

Terken Hatun'un Harezms̄ah sarayına gelişiyle ordu içerisinde sayıları peyderpey artan Kıpçak unsuru, zamanla devletin sivil idaresinde de etkili olmaya başladı. Kıpçak ileri gelenleri arzu ettikleri imtiyazları kısa sürede Terken Hatun sayesinde elde ettiler (Nesevi, 1934, s. 34; Cüzcani, 2015, s. 139). Kardeşlerinden Humar Tigin, Ürgenç şehrinin darugalığına getirildiği gibi bahsi geçtiği üzere amcası oğlu Alp Derek ise bütün Türkistan'ın idaresini almıştı. Humar Tigin, Moğol işgali sırasında Harezms̄ah'i idare ediyordu ve halk hanedana yakınlığı hasebiyle onu yöneticiliğe seçip, ona "sultan" ünvanını vermişti (Cüveyni I, 1998, s. 147). Dahası Kanglı ileri gelenlerinden biri, Buhara şehrinin yönetimini üstlenmişti (Beyani, 2018, s. 16). Aynı şekilde akrabalarından Emir Tört Aba, Semerkand şahneliğine atanmıştı (Cüveyni II, 1998, s. 301).

Bu şekilde gücüne güç katan Terken Hatun, devlet yönetiminde oğlu Harezms̄ah Muhammed kadar etkili hale geldi. Öyle ki hükümdarın emirlerini sorgulayıp bozabiliyordu (Barthold, 2017, ss. 390-391). Nezdinde yedi kişilik bir inşa divanı olan Terken Hatun, devlet yönetimiyle alakalı fermanlar dahi çıkarabiliyordu (Nesevi, 1934, s. 34). Cüveyni'ye göre bir de payitahtı olan Valide Sultan, devlet erkânı ve emvali üzerinde de muktedirdi (Cüveyni II, 1998, s. 381). Esasında bu durum, oldukça da doğaldı. Zira Muhammed

Harezşah, kendisini Asya'nın en güçlü hükümdarı yapan ordunun annesi sayesinde vücuda gelmiş olduğunun farkındaydı (Nesevi, 1934, s. 25; Kafesoğlu, 2000, s. 210). Nesevi, Terken Hatun'un Yamak/Yemek kabilelerini oğlunun etrafında topladığını, bu ordunun fethettiği her yerin belli bir paraçasını uhdesine aldığını kaydetmektedir (Nesevi, 1934, s. 34).

XII. asrın sonları, Harezşahların Kıpçak siyasetinde önemli kırılmaların başlangıcı oldu. Kıpçak boylarının askeri potansiyeline ihtiyacı olan Harezşah hükümdarları, Kıpçak hanlarıyla kurdukları sıhri münasebetler sayesinde yeni müttefikler kazandıkları gibi dönemin en güçlü ordusunu da kurmayı başarmışlardı (Golden, 2012, s. 239). Ancak bu süreç, ordu içerisinde bir Kıpçak askeri sultanın oluşmasına zemin hazırladı. Büyük ölçüde Terken Hatun'un tesiriyle meydana gelmiş olan bu askeri zümre, zamanla onun siyasi ihtiraslarının oyuncuğu haline gelmişti. Cüveyni, Kanglı ve Kıpçakların sözlerinin geçtiği yerleri viraneye çevirdiklerini ve ahalinin korkudan kalelere sığındığını belirtir. Onların bu zulmü ve açgözlü davranışları öyle bir hal almıştı ki halkın nazarında devlet, itibarını kaybetmişti (Cüveyni II, 1998, s. 381).

Kıpçak idarecilerin yönettikleri vilayetlerde sergiledikleri kibirlerine ve ihtiraslarına belki de en iyi örnek, Otrar valisi İnalçık/Gayır Han olsa gerektir. Asi davranışlarına rağmen Valide sayesinde Otrar şehrinin valiliğiyle ödüllendirilen bu Kıpçak reisinin Moğol kervanına muamelesi malumdur. Kendisine eski ünvanı İnalçık⁷ adıyla hitap ettiği için kervancıbaşı dâhil pek çok tüccarı katlettirip yağmalatması, onun kibrinin, aklını başından aldığı önemli bir göstergesiydi (Cüveyni I, 1998, s. 118; Cüzcani, 2015, s. 136; İbnü'i-Esir XII, 1987, s. 320; Ebu'l-Farac II, 1999, s. 482). Nesevi, diğer kaynaklardan farklı olarak Otrar valisinin, Sultan'ın iradesi dışında aldığı bir karar doğrultusunda tüccar kervanını yağmaladığını belirtmektedir (Nesevi, 1934, s. 29). Belki bu olay, Çingis Han'ın Batı seferi için bir bahaneden ibaretti. Ancak Otrar valisi, bu davranışıyla sefere adeta davetiye çıkarmıştı. Daha da ötesi, kervanın başına gelenlerden haberdar olan Çingis Han'ın olayın müsebbibi Gayır Han'ı istemesine rağmen Sultan, başta validesi olmak üzere diğer Kıpçak beylerinin gazabından çekindiğinden bunu yapamamıştır (Nesevi, 1934, s. 29).

Sultanın iç siyasetteki sözü edilen zaafı, Moğol ordularına karşı yanlış savunma yöntemiyle daha da perçinlendi. Moğollarla bir meydan muharebesi yapmak yerine, kuvvetlerini bölerek karşı koymayı seçti (Cüveyni II, 1998, ss. 317-329). Nesevi'nin ifadesiyle "elem verici" bu plan, uygulamaya geçirildiğinde olumsuzluklarını da beraberinde getirmeye başladı (Nesevi, 1934,

⁷ İbn Fazlan bu ünvanın Oğuzlar arasında kullanıldığına şahit olmuştur. Yabgu'nun veliahdı tarafından kullanılmaktadır (İbn Fazlan, 1995, s. 39).

s. 30). Netice itibariyle kısa süre içerisinde birbirinden güzide Türk-İslam beldeleri ardı ardına Moğollara teslim olmaya başladı (İbnü'l- Esir XII, 1987, 332; Cüveyni I, 1998, ss.123-125, 129-137, 147-153; Cüzcani, 2015, ss.137-138). Kendisi de hayatının son dönemini Moğollardan kaçarak geçirmiş ve nihayet Hazar Denizi'nin güneyinde bulunan Abeskun adasına sığınarak burada kederinden vefat etmiştir (Nesevi, 1934, ss. 36-37; İbnü'l-Esir XII, 1987, ss. 361-362; el- Ömeri, 2014, s. 350).

Muhammed Harezşah'ın ölümü üzerine vasiyeti gereği Celaleddin, devlet erkânının da desteğiyle tahta geçmişti (Nesevi, 1934, ss. 40-41; Cüveyni II, 1998, ss. 334-337; Cüzcani, 2015, s. 142). Buna rağmen taht mücadelelerinin meydana gelmesine mani olamamış ve kardeşleriyle aralarının açılması üzerine önce Gazne şehrine çekilmiş; Moğol baskısı sonucunda da Hindistan'a sığınmıştır. Ancak burada daha fazla tutunamayan Celaleddin, 1225'lerde İran'a ve akabinde Azerbaycan'a doğru çekilmek zorunda kaldı (Cüveyni II, 1998, ss. 351-353; Nesevi, 1934, ss. 43-70; Cüzcani, 2015, ss. 142-144; Şirazi, 1994, s. 337). Esasında Celaleddin Harzemşah'ın önce Hindistan'a daha sonra da Azerbaycan'a gelişi, sebepsiz değildi. Gerek Hindistan'da ve gerekse Azerbaycan'da yerleşmiş olan Kıpçakların varlığı, Celaleddin Harezşah'ın böyle bir tercih yapmasında etkili olmuştur (Cöhce, 1988, s. 482). Kaldı ki Celaleddin, aile içi geleneklere uygun davranarak Terken Hatun'un mensubu bulunduğu Kıpçak boyundan bir kız aldığı gibi oğlu da Kanglı beyinin kızıyla evliydi (Ahincanov, 2014, s. 215).

XII. asrın başlarında kırk bin civarında bir Kıpçak topluluğu, Gürcü kralı IV. David tarafından ülkesine kabul edilmişti. Gürcü ordusunda istihdam edilen Kıpçakların bu vesileyle Kür-Çoruh boylarına geldikleri bilinmektedir (Kırzioğlu, 1992, ss. 105-122; Togan, 1981, ss. 159-166; Cöhce, 1988, ss. 479-180). Diğer taraftan Moğol işgalinin müşahidi Müverrih Vardan, Hunlardan ayrılan Kıpçakların Gence'ye gelerek Tatarlara iltihak ettiklerini; bölgedeki Ermeni ve Gürcülere karşı savaştıklarını belirtmektedir ki bu durum, bölgede önemli bir Kıpçak nüfusunun varlığına işaret etmektedir (Vardan, 1937, s. 223).

Anlaşılan o ki Harezşahlarla Kıpçakların kaderi, bir kez daha kesişmişti. Nesevi'ye göre Kıpçaklar, daima Harezşah ailesine sadık kalmışlardır. Aslında ilk zamanlarda Celaleddin, ordudaki Kıpçak unsurlardan destek alamamıştı. Zira Kıpçaklar, Terken Hatun'un akrabası Uzlag-şah'ı desteklemişlerdi (Cüzcani, 2015, s. 139)⁸. O sebeple Celaleddin, Kıpçaklara

⁸ Nesevi, Sultan Muhammed Harezşah'ın evvela annesinin tesiriyle Uzlag-Şah'ı veliahd seçtiğini, ancak annesinin Moğollara esir düştüğü haberini alınca bu

güvenmiyordu ve askeri birliğinde de onlara yer vermemişti. Ancak artan Moğol baskısından dolayı hâsil olan ihtiyaç, Kıpçak askeri desteğini kaçınılmaz kılmıştır (Taneri, 1977, s. 125). Nitekim Celaleddin Harezşah'ın İsfahan kalesi önündeki yenilgisi üzerine Kıpçaklara göndermiş olduğu elçi, sevinçle karşılanmış ve Kıpçaklar derhal elli bin çadırılık bir kuvveti, Sultan'ın yardımına göndermişlerdir (Nesevi, 1934, s. 109). Keza Azerbaycan'daki Kıpçak ve Kanglılar, Harezşahlıların Azerbaycan hâkimiyeti sırasında devletin hâkim unsuru konumundaydılar (Togan, 1981, s. 200).

Bu şekilde ordusunu Kıpçak kuvvetleriyle dinamik hale getiren Celaleddin, 1225 yılında Gerni Muharebesi'nde Gürcülere ağır bir darbe indirdi (Cüveyni II, 1998, ss. 354-358). Bununla da yetinmeyen Celaleddin, Gürcülere nihai darbeyi vurmak için harekete geçti. Muharebe öncesinde bir tepe üzerine çıkan Sultan, Gürcü ordusu içerisinde Kıpçaklara ait bayrak ve sancakları görünce bir adamını yanına çağırarak, bir ekmek ve bir miktar tuz verip bunları Kıpçaklara götürmesini ve onlara; "Esir edilip zincire vuruldukları sırada babasının onları o beladan nasıl kurtardığını hatırlatmasını ve o iyiliğe karşı, yoksa onunla savaşarak mı cevap vereceksiniz?" diye sitemde bulunmasını istemiştir. Bu hatırlatma üzerine Kıpçak komutanlar, yirmi bin kişilik bir kuvvetle Sultan'ın saflarına geçmişlerdir (Cüveyni II, 1998, s. 363). Böylece daha da güçlenen Celaleddin Harezşah, 1226'da Tiflis'i ele geçirerek İslam dünyası üzerindeki Gürcü baskısını bertaraf ettiği gibi (Nesevi, 1934, ss. 75-76; İbnü'l- Esir XII, 1987, ss. 412-413; Vardan, 2018, s. 224; Kiragos, 2018, ss. 24-28), Moğol tazyiki sonucunda Türkistan'tan bir sel gibi akıp gelen Türk göçlerinin önünü de açmış oldu (Cüveyni II, 1998, s. 362).

Ancak siyasi ihtiraslarına yenik düşen Celaleddin Harezşah, Alaeddin Keykubat'ın Moğollara karşı ittifak çağrılarını hiçe saydı (Nesevi, 1934, s. 69; Turan, 1988, ss. 83-101; Uyumaz, 2013, ss. 48-64). Dahası Selçuklu hakimiyetindeki Ahlat'ı ele geçirerek, diplomatik münasebetleri kopardı. 1230'da Yassıçemen Muharebesi'nde Selçuklu ordusu karşısında tutunamayarak Azerbaycan'a çekildi. Yeniden toparlanma gayretleri Moğol takibi sebebiyle boşa çıkan Celaleddin, rüzgâr önünde bir yaprak misali oradan oraya savruldu (Nesevi, 1934, s. 141). 1231'de, Meyyafarikin civarında hayatını kaybettiği anlaşılan Celaleddin'in ordusu da sağa sola dağıldı (Nesevi, 1934, s. 157; Cüzcani, 2015, s. 143).

Ekseriyeti Kıpçak ve Kanglılardan müteşekkil Harezşah ordusuna mensup bir grup, Yassıçemen hezimetinden sonra Trabzon ve İberya taraflarında hayatlarını

kararından vazgeçerek, Celaleddin'i veliahd olarak belirlediğini ve diğer oğullardan da ona itaat etmelerini söylediğini kaydetmektedir (Nesevi, 1934, ss. 40-41).

kaybettiler (Ebu'l- Farac II, 1999, s. 528). Anadolu'dakilerin bir kısmı, Eyyubi şubeleri tarafından orduda istihdam edilip Urfa ve havalisinde iskân edilirken (Ebul-Farac II, 1999, s. 537; Cahen, 2011, ss. 93-99; Yorulmaz, 2012, s. 125), Tatvan ve çevresinde bulunan kalabalık bir zümre ise Alaeddin Keykubat'ın gönderdiği emirlerle anlaşmaya vararak Selçuklu hizmetine girmişlerdir (İbn Bibi, 2014, s. 419; Ebu'l-Farac, 1999, s. 530; Köprülü, 1981, s. 91; Ocak, 2016, s. 77). Bu şekilde Harezmşah ordusu içerisinde Anadolu'ya gelen Kıpçaklara mensup boylar, uzun yıllar Anadolu ve çevresinde siyasi olduğu gibi kültürel anlamda da derin izler bırakmışlardır (Keleş, 2019, ss. 122-146).

Sonuç

XI. asrın ilk yarısında başlayan ve daha ziyade savaş ilişkilerine dayalı Harezmşah-Kıpçak münasebetleri, XII. asrın sonlarına gelindiğinde yapılan evliliklerle kan bağıyla pekiştirilmiştir. Kurulan akrabalık bağları, kısa sürede Harezmşahların ihtiyacı olan askerin Kıpçak boyları arasından tedarik edilmesinin önünü açmıştır. Bu muharip güç sayesinde Harezmşahlar, dönemin en kudretli devleti haline gelmiştir. Kıpçak kökenli Valide Sultan'ın da etkisiyle kısa sürede en önemli makamlar, Kıpçak asıllı beyler tarafından işgal edilir hale gelmiştir. Sonuçta şahsi çıkarlarını devletin çıkarlarının üzerinde gören bu zümre, aldığı yanlış kararlar sebebiyle sadece devleti değil, tüm İslam dünyasını da uçurumun kenarına getirmiştir. İki taraf arasında tesis edilmiş olan bu kader birliği Celaleddin'in, devleti yeniden canlandırdığı dönemde tekrar ortaya çıkmış ancak onun ölümüyle devlet gibi Kıpçaklar da darmadağın olmuştur.

Kaynakça

- Agacanov, S. G. (2004). *Oğuzlar* (E. N. Necef vd., Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Ahincanov, S. M. (2014). *Türk Halklarının Katalizör Boyu Kıpçaklar* (K. Yıldırım, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Anonim. (2008). *Hududü'l-Âlem* (V. Minorsky, Çev.). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Anonim. (2014). *Tevarih-i Ali Selçuk* (H. İ. Gök ve F. Coşguner, Çev.). Ankara: Atıf Yayınları.
- Barthold, V. V. (2017). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (H. D. Yıldız, Çev.). İstanbul: Kronik Yayınları.
- Beyani, Ş. (2018). *Moğol Dönemi İran'ında Kadın* (M. Uyar, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Cahen, C. (2011). *Osmanlılardan Önce Anadolu* (E. Üyepazarıcı, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Cöhce, S. (1988). Doğu Karadeniz Bölgesinin Türkleşmesinde Kıpçakların Rolü. *I. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri* (13-17 Ekim 1986). Samsun.

- Cüveyni. (1998). *Tarih-i Cihangüşa I-II*, (M. Öztürk, Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Cüzcani. (2015). *Tabakat-ı Nasiri (Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Harezşahlar)* (E. Göksu, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- D'ohsson, A. C. M. (2006). *Moğol Tarihi*, (E. Kalan vd., Çev.). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.
- Ebu'l-Fida. (2017). *Takvimü'l-Büldan* (R. Şeşen, Çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Ebu'l-Gazi Bahadır Han. (ty.). *Şecere-i Terakime (Türklerin Soy Kütüğü)* (M. Ergin, Çev.). İstanbul: Tercüman Yayınları.
- El-Ömeri. (2014). *Mesaliku'l Ebsar (Türkler Hakkında Gördüklerim Duyduklarım)*, (A. Batur, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Genceli Kiragos. (2018). *Moğol İstilas (1220-1265)* (F. Hacısalihoglu, Çev.). İstanbul: Post Yayınları.
- Golden, P. B. (1985). Cumanica II: Ölberli: The Fortunes and Misfortunes of an Inner Asian Nomadic Clan. *AEMA* içinde (C. VI, 5-29). Wiesbaden.
- Golden, P. B. (2002). Kıpçak Kabileleri Üzerine Notlar: Kimekler ve Yemekler. *Türkler* (C. II) içinde (ss. 757-766). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Golden, P. B. (2012). *Türk Halkları Tarihine Giriş* (O. Karatay, Çev.). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Gregory Abû'l-Farac. (1999). *Abû'l-Farac Tarihi II*, (Ö. R. Doğrul, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Grousset, R. (2010). *Bozkır İmparatorluğu* (M. R. Uzmen, Çev.). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- İbn Bibi. (2014). *El-Evamirü'l-Ala'iyye fi'l-Umuri'l Ala'iyye* (M. Öztürk, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- İbn Fazlan. (1995). *Seyahatname* (R. Şeşen, Çev.). İstanbul: Bedir Yayınları.
- İbn Havkal. (2014). *İslam Coğrafyası* (R. Şeşen, Çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- İbni Tagrıberdi. (2013). *En Nücumu'z-Zahire* (A. Batur, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- İbnü'l-Esir. (1987). *El-Kamil Fi't-Tarih XII* (A. Özaydın, Çev.). İstanbul: Bahar Yatınları.
- Kafesoğlu, İ. (2000). *Harezşahlar Devleti Tarihi (1092-1221)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2015). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kazvini, Z. (1373). *Asarü'l-Bilad Ahbarü'l-İbad* (C. M. Kaçar, Nşr.): Tahran.
- Kıldıroğlu, M. (2013). *Kırgızlar ve Kıpçaklar*. Ankara: TTK Yayınları.

- Kırzioğlu, M. F. (1992). *Yukarı Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar*. Ankara: TTK Yayınları.
- Klyashtrony, S. G. (2005). The Polovcian Problem II: Qipcaqs, Comans and Polovcians. *AOASH*, 58(3), 243-248. Budapeşte.
- Kumekov, B. (2002). Kıpçak Hanlığı. *Türkler içinde* (C. 2, ss. 776-784). Ankara.
- Kumekov, B. E. (2013). *Arap Kaynaklarına Göre IX-XI. Asırlarda Kimek Devleti*. (M. Kıldıroğlu vd., Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Mesudi. (2011). *Muruc Ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)* (A. Batur, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Mukaddesi. (2015). *Ahsenü't-Tekasim* (A. Batur, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Mustavfi, H. (1919). *Nuzhat- Al- Qulub* (G. Le Strange, Çev.). London: Cambridge Universty Press.
- Mustavfi, H. (1944). *Tarih-i Güzide* (A. H. Nevai, Nşr.). Tahran: Firdevsi Matbaası Yayınları.
- Nesevi. (1934). *Celalüttin Harezşah* (N. Asım, Nşr.). İstanbul: Devlet Matbaası Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2016). *Babailer İsyanı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Özaydın, A. (1997). Harizm. *DİA*, (16), 217-220.
- Rasonyi, L. (1996). *Tarihte Türklük*, Ankara: TKAE.
- Ravendi. (1999). *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr I* (Ahmed Ateş, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Reşidüddin. (2014). *Cami'ü't-Tevarih (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçuk)* (Erkan Göksu, Çev.). İstanbul: Bilge, Kültür-Sanat Yayınları.
- Strange, G. L. (2015). *Doğu Hilafetinin Memleketleri (Mezopotamya, İran ve Orta Asya)* (Cengiz Tomar, Çev.). Yeditepe Yayınları.
- Şeşen, R. (2001). *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. Ankara: TTK Yayınları.
- Şirazi. (1994). *Tahrir-i Tarih-i Vassaf*. (Abdu'l Muhammed Ayeti, Nşr.). Tahran: Çaphane-i İlmi Yayınları.
- Taneri, A. (1977). *Celalu'd-din Harizmşah ve Zamanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Taşağıl, A. (2002). İslam Öncesi Devirde Orta Asyada Yaşayan Türk Boyları. *GTTA*, (2), Ankara.
- Togan, Z. V. (1987). *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Turan, O. (1988). *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*. Ankara: TTK Yayınları.

- Urfalı Mateos. (2000). *Urfalı Mateos Vekayinamesi ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1142)* (H. D. Andreasyan, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Usta, A. (2002). Moğol İstilası Dönemine Kadar Kıpçaklar ve Harezmsahlı Devleti. *Türkler içinde* (C. 4, ss. 897-903). Ankara.
- Uyumaz, E. (2013). *Sultan I. Alaeddin Keykubat Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220-1237)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Vardan, M. (1937). Türk Fütühatı Tarihi (889-1169) (H. D. Andreasyan, Çev.). *Tarih Semineri Dergisi*, 1(2), 153-244. İstanbul: İÜEFY.
- Yorulmaz, O. (2012). *Geçmişten Günümüze Kanlı Türkleri*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

